

ELITS, BIBLIOTEQUES I TERTÚLIES. RENOVACIÓ CULTURAL A LA VALÈNCIA DE FINALS DEL SEGLE XVII

Míriam Devesa Benlloch

XÀBIA, MARINA ALTA

Resum: Aquest estudi pretén centrar-se en la participació de les elits en l'àmbit intel·lectual valencià, concretament en diverses experiències associatives inserides dins d'un caire renovador i l'expressió de la seua sociabilitat a finals del segle XVII a València.

Paraules clau: Biblioteca. Tertúlia. Acadèmia. Novators. València.

1. El sorgiment d'un moviment renovador

A finals del segle XVII, València era una de les ciutats espanyoles més sensibles al nou rumb de les arts i els sabers a Europa. Junt a Madrid, Sevilla, Barcelona i Saragossa, a la ciutat del Túria la renovació cultural fou acusada. Ací, ens trobem amb un important moviment renovador de caràcter preil·lustrat que constitueix l'arrel immediata del desplegament cultural del segle XVIII,¹ cosa que ens permet desmentir la idea d'una Il·lustració importada de França i únicament possible gràcies al canvi dinàstic.²

Aquest procés inclou la introducció de la filosofia, la medicina i ciència modernes, així com l'aparició d'una nova sensibilitat en el camp de les ciències discursives. Aquesta renovació es produeix fora de la Universitat però no totalment al marge. Els

¹ GARCIA MARTÍNEZ, S., *Els fonaments del País Valencià*, València, 1968, p. 147.

² PÉREZ GARCIA, P., *Moradas de Apolo. Ceremoniales y academias en la Valencia del Barroco (1679-1707)*, Institució Alfons el Magnànim, 2010, p. 14.

novadors eren conscients d'exercir una tasca de renovació de la que la universitat no podia ocupar-se perquè difícilment les disciplines i mètodes didàctics que es cultivaven a les acadèmies tenien cabuda a la universitat perquè el pensament modern i la crítica històrica xocaven amb la mentalitat escolàstica. Però, com hem dit, no es mantenia al marge ja que professors i estudiants de l'Estudi General eren assistents i animadors a les acadèmies. El que queda clar és que l'impuls cultural de les dos últimes dècades del XVII orientarà el sentit i assentarà les bases de la Il·lustració valenciana, tant en el camí de les ciències discursives com en el de les ciències de la naturalesa. Així, ens trobem amb una hegemonia que estaria relacionada amb el prestigi de la modernitat, és a dir, l'exemple de nacions emergents que recolzen les arts i les ciències, però també amb el suport de la Corona.

2. Els membres d'una cúspide intel·lectual

Poetes, dramaturgs, músics, historiadors, enginyers... no eren especialistes precisats de mecenatge, sinó membres més o menys prominents de la cúspide social. Molts eren consumidors de cultura i molts s'interessaren en produir-la i en definir les normes de la "moda" o tendència cultural. Igualment, aristòcrates, senyors de vassalls, nobles vinculats a l'administració municipal o regnícola, canònics, religiosos, funcionaris de la Corona, magistrats dels tribunals de justícia, catedràtics, doctors, advocats, metges, estudiants... integraven a finals del XVII una minoria que aspirava a convertir-se en la cúspide cultural de la societat valenciana. Per tant, la intervenció de l'alta noblesa no fou sols com a mecenes. Era una elit social que no sols consumia, sinó que també produïa alhora que es divertia i, a més, obtenia mèrits polítics i socials gràcies a la projecció pública de les seues aficions.

Tradicionalment, les armes i el llinatge havien sigut el fonament de la consciència nobiliària, però això anava a canviar. Cada vegada més, el saber es convertia en un element necessari per a l'exercici del poder i, a més, l'avanç dels lletrats en la jerarquia de l'Estat qüestionà fortament la supremacia de la noblesa en el camp polític. Tal i com apunta Martín Biersack,³ els lletrats assignaven les empreses de guerra als nobles, però els havien negat la seua validesa per als assumptes de govern perquè consideraven que els nobles no tenien una formació suficient en dret, llengua o filosofia moral per exercir

³ BIERSACK, M., "Ser y parecer. La nobleza española y el saber culto en el siglo XVI", en *Congreso Internacional Imagen Apariencia 19, 2008 – noviembre 21, 2008*, Universidad de Murcia, 2009.

un ofici en el consell o l'alta administració. De manera que, davant aquest fenomen, la noblesa es veié obligada a integrar les lletres, el saber culte i l'erudit en el seu *habitus*. Ara voldrien ser vistos i considerats com lletrats basant-se en l'aprenentatge del llatí, però sobretot, en la creació de grans biblioteques i el seu recolzament a intel·lectuals i artistes. Tanmateix, l'*habitus* erudit també es demostrava en accions concretes com l'elaboració de tractats cultes, la lectura de literatura científica o el mecenatge d'altres intel·lectuals. Aleshores, era rellevant dominar el saber erudit necessari, però sobretot aparentar ser culte i ser vist i acceptat com a tal.

3. Biblioteques, tertúlies i acadèmies

Per tant, un grup de notables locals es volcà en la promoció d'experiències associatives que comprenien tertúlies, certàmens poètics, justes literàries, espectacles dramàtics, acadèmies ordinàries i acadèmies d'ocasió. Les tertúlies i les acadèmies de 1680-1710 són un reflex de les inquietuds culturals de l'elit valenciana. Les tertúlies no tenien una vertadera organització i regularitat. Però, a través d'elles, alguns aristòcrates valencians rubricaren una notorietat guanyada gràcies al seu personal patrocini de les lletres i les ciències. Un bon exemple són els comtes d'Alcúdia, els de Casal, els de Castellar, els de Cervelló i el Marqués de Villatorcas, que es rodejaren d'intel·lectuals i artistes als que obriren l'accés a les seues biblioteques i fomentaren les seues iniciatives i projectes.⁴ Els estudis de Pasqual Mas⁵ i Amparo Felipo⁶ deixen fora de dubte la gran influència que tingueren les cases de Villatorcas i Cervelló, entre altres, en la vida cultural valenciana, marcada pels seus gustos personals i el recolzament que prestaren a joves intel·lectuals com Manuel Martí.

En efecte, les biblioteques són una de les fonts més expressives per a l'estudi de la difusió de la cultura i la ciència en una societat. Un bon grapat de membres de l'estrat superior de la noblesa posseïen grans biblioteques amb més d'un miliard de volums. J.M. López Piñero⁷ fa referència a la del marqués del Cenete, la qual tenia una quarta part d'obres de tema científic i sols un 13% de caràcter religiós. Ara bé, aquest fenomen no es reduïa a l'estrat superior. Les oligarquies urbanes, cavallers i ciutadans posseïen

⁴ PÉREZ GARCIA, P.; CATALÀ SANZ J., *op. cit.*, p. 230.

⁵ MAS I USÓ, P., "Academias valencianas durante el Barroco", *De las academias a la enciclopedia. El discurso del saber en la Modernidad*, Institució Alfons el Magnànim, 1993.

⁶ FELIPO ORTS, A., "Anotaciones sobre la conformación del patrimonio de don José de Castellví, marqués de Villatorcas (1653-1722)", *Saitabi. Revista de la facultat de Geografia i Història*, n. 59, 2009, pp. 171-190.

⁷ LÓPEZ PIÑERO, J.M., *Ciencia y técnica en la sociedad española de los siglos XVI y XVII*, Labor, Barcelona, 1973, pp. 130-139.

biblioteques, encara que molt més reduïdes, amb unes desenes de volums dels quals un 10-20% seria de tema científic. Encara més, metges, arquitectes i enginyers prestigiosos tenien amb freqüència biblioteques amb varis centenars de volums. Així, la biblioteca es constituí com un espai de sociabilitat cultural que obria portes als mèrits, a la circulació d'idees, als debats intel·lectuals i a l'activitat literària.⁸ Però, tot plegat, suposava el reconeixement col·lectiu d'una posició social i una porta d'accés de joves intel·lectuals a l'elit cultural, de la mà de grans personalitats.

Per la seua banda, les acadèmies ordinàries tingueren un plantejament més acurat amb un elevat grau d'estructuració interna. Impulsaren el prestigi artístic i intel·lectual dels seus responsables. La majoria va tindre una existència breu, excepte l'Acadèmia Matemàtica, fundada en 1687 i encara activa la primera dècada del XVIII. Per tant, els novadors fundaren i pertanyeren a aquestes institucions i alhora gaudiren de la protecció i mecenatge de varis aristòcrates valencians.

Entre 1680 i 1700 va haver una ràpida evolució. Les primeres acadèmies, de la dècada dels 80, com la del Parnaso i l'Alcázar foren institucions efímeres. Cultivaven diverses disciplines com la matemàtica i la història, però la seua vocació era poètica i dramàtica. Organitzaven acadèmies d'ocasió que eren petits espectacles de tipus teatral i muntatges dramàtics oberts a un públic ample. Per posar un exemple, l'acadèmia de l'Alcázar es constituí sobre el 1681 i celebrà i organitzà la major part de les seues activitats al Palau Reial de València, per tant, es pot afirmar que va estar sota la protecció del rei. Va ser probablement la primera acadèmia amb vocació de permanència i la primera que li quadraria el terme d'ordinària, que es constituí a València des de la dissolució de l'Acadèmia dels Nocturns en 1594. Entre els responsables de fundació i establiment de l'Alcázar al Palau Reial figuren dos aristòcrates com són el comte de Cervelló i el Marqués de Villatorcas, consogres. El primer va ser president de l'Acadèmia i el segon va ser electe de la poesia de l'Alcázar i encarregat de reunir les composicions poètiques que els acadèmics dedicaren a Calderón de la Barca l'any de la seua mort. Així, destaca l'extraordinària influència d'aquests personatges sobre la vida cultural valenciana d'aquell període, els seus gustos personals, projectes i suports que prestaren a alguns joves poetes com Manuel Martí.

Aleshores, l'Alcázar naix com una mena d'espill de la vida cortesana madrilenya. Els components volien emular la producció de festes palatines i espectacles. Però també

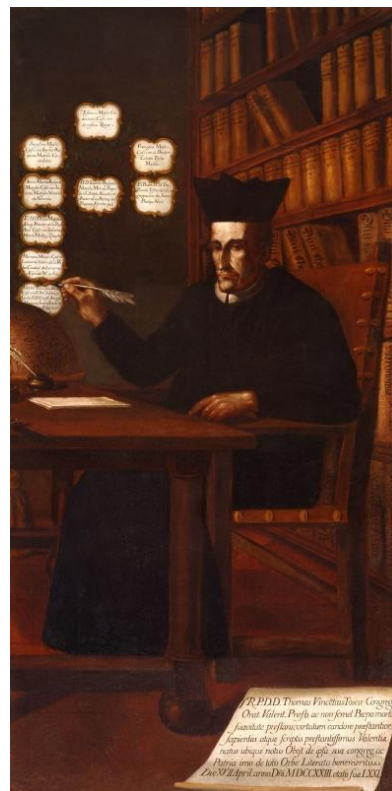
⁸ DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., *La sociedad española en el siglo XVII: El estamento nobiliario*, CSIC, 1992, p. 290.

existí un conjunt de superintendències (matemàtiques, astronomia, història, música i art dramàtic) que constituïren un reclam per a intel·lectuals, experts, professors, estudiants universitaris, compromesos amb la renovació intel·lectual i filosòfica a València. Era un fòrum per a la transmissió de coneixements, idees i novetats, però també un actiu centre de creació literària.⁹

Com a tertúlia és important destacar la reunida a la biblioteca del marquès de Villatorcas que incloïa entre altres a filòlegs i historiadors com el degà d'Alacant Manuel Martí, ja esmentat, i el seu deixeble Manuel Miñana, bibliògrafs com Josep Rodríguez i científics com Tomàs Vicent Tosca, Joan Baptista Coratjà i Baltasar Íñigo. Aquests tres últims foren els principals protagonistes de la renovació científica, i es dedicaren a l'estudi de les matemàtiques, la física i l'astronomia.

La biblioteca del marquès de Villatorcas estava composta de més de 7000 volums i, per tant, era de les més prestigioses del moment. Per aquest motiu, era seu de tertúlies preil·lustrades i, inclús, el propi marquès redactà un índex manuscrit de la seua biblioteca.

En aquest sentit, la biblioteca del comte d'Alcúdia fou igualment notable. De les reunions que es manteniren en ella va nàixer una acadèmia en 1685, també coneguda com la del carrer del Bisbe, per ser allí on es trobava la casa, o com Desamparados-San José, perquè la seua fundació s'ofereí a la Verge dels Desemparats i al patriarca Sant Josep.¹⁰ Allí es tractaven tant temes humanístics com de filosofia natural, arquitectura militar, o astronomia. La presidència l'exercí l'amfitrió, don Onofre que, a més, era l'encarregat de la superintendència de les Humanitats. En 1687 va nàixer l'Acadèmia Matemàtica. Aquesta es reunia primer a casa de Baltasar Íñigo i després al Palau de l'Alcázar. En ella participaren personalitats com Tosca i Coratjà, i sols tractaven temes científics, constituint un lloc de reunió paral·lel a la universitat.¹¹

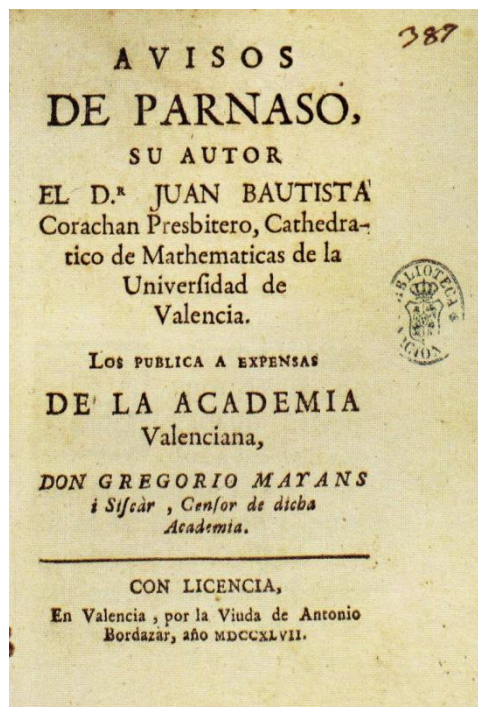
Tomàs Vicent Tosca. Atribuït a Joaquín Giner.

⁹ PÉREZ GARCIA, P.; CATALÀ SANZ J., *op. cit.*, p. 230.

¹⁰ PÉREZ GARCIA, P., *op. cit.*, p. 218.

¹¹ MAS I USÓ, P., *op. cit.*, p. 210.

Als anys 90 ens trobem amb l'Acadèmia de Desamparados-San Javier, també coneguda com la del marquès de Villatorcas perquè en la seua casa es reunien els acadèmics abans de fer-ho en casa del comte d'Alcúdia. Aquesta gaudi d'una major estabilitat i duració, un major grau de jerarquització, organització i divisió de funcions entre els membres, quasi tots pertanyents a la noblesa i aristocràcia local. Celebraren diverses acadèmies d'ocasió. Acabat de començar el segle XVIII, es va formar l'Acadèmia Valenciana. Es reunien els caps de setmana i va mantenir la tradició de tractar assumptes de matemàtiques, astronomia, àlgebra, òptica, etc. La seua vinculació amb la de Desamparados-San Javier va ser estreta, amb el referent de que es celebraven les sessions ordinàries a cases privades i les festes acadèmiques a la Diputació.¹²

Avisos del Parnaso. Obra de Joan Baptista Coratjà, editada per Gregori Maians.

Així doncs, tant la de Desamparados San Javier, com la seua continuadora, l'Acadèmia Valenciana, responen a un esquema diferent de les anteriors. Aquestes tindrien un major nombre de membres, amb una presència de grups familiars i llinatges integrats per avis, fills, néts i nebots, cosa que atorga un cert aire de societats o ateneus. La polarització que separava als acadèmics dels seus deixebles deixa pas a una jerarquització més complexa –president, superintendents, acadèmics de número, acadèmics d'habilitat, consellers, electes (de les festes), músics, ...- que pretén ser una mostra de disciplina i estabilitat.¹³

A tall de conclusió

En definitiva, el que es comprova és que les tertúlies al sí de les biblioteques nobiliàries constituïren una important llavor per a l'activitat acadèmica. La biblioteca es presenta com una institució clau de l'entramat cultural que propícia la renovació i la transmissió d'idees. No es concebia únicament com un espai de retir intel·lectual,

¹² MAS I USÓ, P., *op. cit.*, p. 217.

¹³ PÉREZ GARCÍA, P., *op. cit.*, pp. 471-479.

privat, de lectura silenciosa i individual, sinó més bé com un espai de sociabilitat cultural, on es llüïen les personalitats més consagrades i s'obrien les portes a les futures promeses intel·lectuals. Allí s'intercanviaven lectures, apreciacions, perspectives; s'estenien les idees, es prenen decisions i es reconeixia col·lectivament la posició social perquè, a més d'una circulació cultural, es produïa l'exhibició del capital simbòlic. Els amfitrions tenien l'ocasió de poder demostrar la seua sumptuositat, ostentar les seues biblioteques i col·leccions en un ambient on no sols pul·lulaven enginys, sinó també pretendents i aduladors. Al cap i a la fi, de moltes d'aquelles reunions proliferaren acadèmies, com hem esmentat, on l'elit social i intel·lectual era productora i consumidora de cultura.

Però l'entrada de la nova dinastia, a principis del segle XVIII, provocaria un canvi, perquè ja no estava interessada en impulsar i aprofitar el potencial d'aquesta elit intel·lectual. La Monarquia desconfiava d'uns súbdits als que acabava de castigar col·lectivament i als que considerava desafectes. La Corona ja no aspirava a ajudar, sinó a dirigir. No volia col·laboració, sinó obediència. Ara, la Cort volia uniformitzar els gustos i inquietuds estètiques des de dalt, mitjançant la projecció de models culturals, plàstics, i musicals uniformes. De manera que València, al perdre els furs, anava a passar a ser l'escenari d'una cultura dirigida des de dalt.

BIBLIOGRAFIA

BIERSACK, M., "Ser y parecer. La nobleza española y el saber culto en el siglo XVI", en *Congreso Internacional Imagen Apariencia 19, 2008 – noviembre 21, 2008*, Universidad de Murcia, 2009.

DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., *La sociedad española en el siglo XVII: El estamento nobiliario*, CSIC, 1992.

DOMÍNGUEZ ORTIZ, A., *Las clases privilegiadas en el Antiguo Régimen*, Madrid, 1973.

FELIPO ORTS, A., "Anotaciones sobre la conformación del patrimonio de don José de Castellví, marqués de Villatorcas (1653-1722)", *Saitabi. Revista de la facultat de Geografia i Història*, n. 59, 2009, pp. 171-190.

GARCIA MARTÍNEZ, S., *Els fonaments del País Valencià*, València, 1968.

MAS I USÓ, P., “Academias valencianas durante el Barroco”, *De las academias a la enciclopedia. El discurso del saber en la Modernidad*, Institució Alfons el Magnànim, 1993.

PÉREZ GARCIA P.; CATALÀ SANZ, J. A., “Renovación intelectual y prestigio social: ‘novatores’, academias e instituciones públicas en la Valencia del siglo XVII y principios del XVIII”, *Saitabi. Revista de la facultat de Geografia i Història*, n. 58, 2008, pp. 219-250.

PÉREZ GARCIA, P., *Moradas de Apolo. Ceremoniales y academias en la Valencia del Barroco (1679-1707)*, Institució Alfons el Magnànim, 2010.

SORIA MESA, E., *La nobleza española en la edad moderna: cambio y continuidad*, Madrid, 2007.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Format Norma ISO 690-2

DEVESA BENLLOCH, M., “Elits, biblioteques i tertúlies. Renovació cultural a València a finals del segle XVII” [en línia]. Clapir, Joves Historiadors i Historiadors Valencians [publicació seriada en línia]. Març 2016. <enllaç> [Consulta: Dia Mes Any].

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.